

İNSAN ONURU: KAYNAĞI, SINIRI ve TEMELLENDİRİLMESİ

Prof.Dr.Şaban Ali Düzgün
duzgun@ankara.edu.tr

‘İnsan onuru’ Kavramsallaştırmasına Duyulan İhtiyaç

‘İnsan onuru’, insanın kimliğini ve kişiliğini tanımlayan, hiç kimsenin bahşetmesine bağlı olmadığı için dokunulmazlığı/mahremiyeti de kendiliğinden garantiye alınmış olan insanın verili yapısıdır. Bazı şeylerin onuru, bazılarının ise değeri vardır. Kendisine az ya da çok paha biçilebilen şeyler **değer** kategorisi içinde yer alır. İnsanın başka varlıklardan bütünüyle farklılığını göstermek üzere onun için değer değil **onur** terimini kullanırız.

Özellikle son yıllarda insanın bedenen ve hakları itibariyle istismar edildiğine ilişkin kanaatlerin yaygınlaşması, insan onuru kavramını, insana dair bir koruma duvarı vazifesi görmek üzere gündeme taşımıştır. Örneğin, sperm bankacılığı, taşıyıcı annelik, kök hücre, klonlama, kozmetik (estetik) cerrahi gibi alanlarda, insanlık sınır deneyimleri yaşamaya başlamıştır. Tıptaki bu gelişmelere paralel olarak insanın bedeni üzerindeki haklarının sınırı tartışmaya açılmıştır. Aynı şekilde politik bağlamda bütün insanların eşit olduğu söylemi kendine pratik zeminde hiçbir şekilde karşılık bulamamış, insanın hiç değilse asgari seviyede yararlanacağı temel hakların garantörü olarak insan onuru kavramı burada eşitliğin yerine ikame edilmiştir. **İnsanlığa karşı işlenen suçlar, nefret suçları** gibi, insanların birbirlerine karşı uyguladıkları maddi ve manevi her türlü şiddete karşı da artık insan onuru terimine sığınılmakta ve bu yönde yasal düzenlemelere gitmenin zorunluluğu kabul edilmektedir. Bu ve benzeri gerekçelerle kaçınılmaz olarak bu süreçte, ‘insan onuru’ terimi insanın dokunulmazlığını/mahremiyetini korumayı amaçlayan kırmızı çizgi terimi olarak iş görmeye başlamıştır. Bu yönüyle de terim bir tür savunma (*apoloji*) özelliği taşımaktadır.

Bu savunmanın tıpta nasıl çalıştığına bir bakalım. Modern söylem, bedenin insan üzerinde hakkı olduğu yönündeki kanaatin aksine, *insanın bedeni üzerindeki hakkı* olduğunu bir öncül olarak kabul eder ve beden üzerinde sınırsız tasarruf yetkisi olduğunu düşünür.¹ İnsanın kendi bedeni veya başka insan bedenleri üzerindeki haklarının sınırını belirlemek gerçekten büyük bir sorundur. Bu noktada tıp, ahlak, hukuk, din vb. alanlar işin içerisine zorunlu olarak girmektedir. Tıbbî gelişmelerin önünü bloke etmeyecek ama aynı zamanda hukuki ve ahlaki sorunlar doğurmayacak uygulamaların önünü açmak gerekir. Bu dengeyi sağlama adına, bireyciliğin çok yüceltiildiği bu yeni söylemi dengeleyecek unsurlar olarak dinî ve ahlaki standartların otoritesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu üst

¹ İnsanın bedeni üzerindeki haklarının kontrolsüzlüğün ne tür ütopyaları tetikleyip insanlığı bir drama sürükleyeceğini Nisa suresi 119. ayetten takip edebiliriz: “Allah şeytani lanetlemiş; o da: “*Yemin ederim ki, kullarından belli bir pay edineceğim; onları saptıracağım, onları ütopyalar peşinde koşturacağım, onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar ve Allah’ın yaratmasını değiştirecekler*” dedi. Kim Alah’ı bırakır da şeytani dost edinirse elbette apaçık bir kayba uğramıştır”. (Hayvan klonlamasında kök hücrenin *hayvanların kulağı yarılarak* alındığını burada hatırlamakta yarar var.)

otoritelere başvurularak, insanın bedenine yahut başka bedenlere her istediğini yapmasına sınır getirilmektedir.

İnsanların onurlarına dayalı dokunulamaz hakları Kur'an'da '*Hudûdullah/Allah'ın sınırları*' olarak ifadesini bulmaktadır.² 'Sadaka verirken insanları incitmeme' emri, Abdullah İbn Mektum'un incinmesine sebep olan olayın ardından Hz.Peygamber'e yapılan ilahî sitem gibi, Allah'ın insan lehine yaptığı bütün müdahaleler, insan onurunun Kur'anî çerçevesini oluşturur. Daha açık ifadesiyle *hudûdullah* (Allah'ın sınırları) ifadesi, insan onurunun korumaya alındığı sınırlardır.

İnsan onuru kavramsallaştırması, bu onuru insana bahşeden bir Varlık fikrinden hareket etmekte ve dokunulmazlığını buraya dayandırmaktadır. İnsanın onurunu koruyacak ilkelere kaynaklık eden bu otoriteler; yerine göre din, yerine göre ahlak, yerine göre de devlet olarak öne çıkar. Ama meselenin bu otoritelere başvurularak tartışılması, konuyu başka bir mecraya taşımaktadır. İnsan onurunu korumada bu kadar çok otoritenin söz sahibi oluşu, insan onuru açısından sorunlu bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, hem otorite kullanımının önünü açtığı hem de insanın tıp üzerinden elde edeceği başarıları bloke ettiği iddia edilerek insan onuru kavramsallaştırması bazı düşünürlerce reddedilmektedir.³ Bunlara göre insan onuru ifadesi, sübjektif/indî/temelsizdir; totaliter eğilimlere hizmet edecek şekilde kullanılmaya müsaittir ve topluma tahakkümde bulunmak isteyenlerin eline kozlar vermektedir.⁴

İnsan Onurunun Dinî ve Ahlakî Zemini

İnsanın kendi kararlarını verebilen, kendine amaçlar belirleyebilen, akli yeteneklerini kullanarak işlerini yürütebilen bir varlık oluşu, insan onurunun ahlaki temeli olarak kabul edilmektedir. İnsan onuru ahlaki temelde, insanın bir *araç* değil *amaç* olarak görülmesini sağlar. Bu ahlaki temele göre, insanın arzuları ve amaçları vardır: Başka şeyler de bu arzulara ve amaçlara araçtır. Araç olanlar bilinçsiz varlıklardır. Bu durumda hiçbir insan, doğuştan getirdiği bu onur sebebiyle, başkalarının amaçlarına hizmet edecek bir araca dönüştürülemez.

'Sana nasıl davranılmasını istiyorsan sen de başkalarına öyle davran' altın kuralı, insan onurunun uygulama zemini. İnsan onuruna aykırı duran uygulamalar, ancak bu zeminde

² Bkz. Bakara 2/187; Talak 65/1.

³ Bkz. Steven Pinker, "The Stupidity of Human Dignity", *The New Republic*, 2008.

⁴ Totaliter kullanımlara karşı insanı korumak üzere felsefi ve dini temelde **insan onuru** terimini ilk kullananlardan biri olan İtalyan düşünür Pico della Mirandola'yı burada anmak gerekir. Düşünürün, ölümünden sonra *Oration on the Dignity of Man (İnsan Onuru Üzerine Söylev)* adıyla yayınlanan çalışması, insan felsefesi olması ve Hristiyanlığın temel kabulleriyle çatışması yönüyle önemsenmektedir. Pico della Mirandola (1463-1494), Hristiyan düşünürler içinde Yahudi teolojinin mistik eğilimlerini içinde barındıran Kabala öğretisini en iyi bilen ve kendi doktrini içinde eriten bir isimdir. Teolojik olarak Allah'ın isimleri, sıfatları ve teslis meselesini Yahudi teolojisini dikkate alarak yeniden yorumlamaya da çalışmıştır. Pico'yu bizim açımızdan önemli kılan şey ise, hümanizmin kaynağı olarak referans alan bu önemli ismin hocasının İbn Rüşd'ü Yahudi düşünür Elia del Medigo olmasıdır. İbn Rüşd, Siger de Brabant üzerinden Fransa'yı; Spinoza üzerinden Hollanda'yı etkilediği gibi Elia del Medigo üzerinden de İtalyan rönesansını tetiklemiş görünmektedir. Batı'da insan onuru kavramsallaştırmasını yapanların, İbn Rüşd'ün tilmizleri olduklarını dikkatten kaçırmamak gerekir.

anlaşılabilir. Şöyle ki, başkasına zarar veren kişi, kendisine zarar verilmesinin kapısını aralamış olmaktadır. Bu durumda kendisine yapılanın insan onuruna aykırı oluşu, onun başkasına yaptığıının insan onuruna aykırı oluşuyla bağlantılıdır. İnsanın dört duvar arasına hapsedilmesi insan onuruna aykırıdır; ama böyle bir insan hapse atılmayı gerektirecek bir eylemde bulunarak zaten kendisine onursuzca davranılmasına sebep olmuştur.

Hümanizm Üzerine Mektup adlı çalışmasında Martin Heidegger, bir dünyası olmayan aksine sadece bir çevre içinde konumlanan hayvanın aksine, insanın kendine has bir dünyasından bahsederken, aslında insanın *amaç varlığı* oluşuna işaret etmektedir. İnsanın bu dünyasını, içinde bulunduğu tabiat ve bu tabiata anlam yükleyen metafizik oluşturur. İnsana evrende yer tutan bütün diğer varlıklardan farklı olduğunu hissettiren bu metafiziksel kökendir. Bu köken; haysiyet, şeref, kendine saygı gibi norm ve değerlerin kaynağıdır. İnsan onuru dediğimiz şeyin kendini hissettirmesi için anılan bu normların, mücadeleyi hak eden birer değere dönüştürülmesi gerekir. Nebileri ve nebevî değerlerle donananları, *etkin tarih yapıcıları* olarak farklılaştıran, insana onurlu bir varlık olduğunu hissettirecek bu değerler için verdikleri mücadeledir.

Bu metafiziksel veya dinî köken, kutsal metinlerce daha açık dile getirilir ve insanın evrende tuttuğu seçkin yere sık sık referansta bulunulur. Tevrat'ın, 'Allah'ın insanı kendi imgesinde yarattığı'⁵ ifadesi Yahudi-Hıristiyan gelenek içerisinde insan onurunun *dini temeli* olarak kabul edilir ve *kevod ha-beriyot* (*yaratılmış olanın onuru*) ifadesiyle karşılanır. İnsan onurunun kaynağının Tanrı olduğunu göstermek üzere İbranicede *kevod ha-adam* (insanın onuru) yerine, *kevod ha-beriyot* (yaratılmış olanın onuru) ifadesi kullanılmaktadır. Kur'an'ın insanın diğer varlıklar içindeki seçkin yerini göstermek üzere kullandığı terimler çok daha fazladır. İnsanın *halifelîği*, *emaneti* yüklenmiş olması, aklî yetilerinin (*lubb, fuâd, sadr, kalb, nühâ, hicr*) yanı sıra sürekli vahiyle desteklenmiş olması (*lütuf ve fadl*)⁶ bu yerin farklılığını göstermektedir.

İnsanlar Onura Eşit Olarak Sahip midirler?

Bilindiği gibi, insan onuru hukukta 'doğal hukuk' adı altında temellendirilmektedir. Doğal/fitrî halimiz, insanların eşitliği fikrinin en güçlü zeminidir. Zira doğal/fitrî olanın üzerine giydirilen her kimlik (din, mezhep, meşrep, etnisite, vs.), insanların eşit olduğu savını biraz daha zedelemektedir. Dinlerin mutlak hakikat iddiaları, cennete kimin hak kazandığı gibi tartışmaları, bu çerçevede hatırlamak yeterlidir. Eşitlik fikrinin bu kabuller üzerinden zedelenmesini önlemek üzere, insanın bütün bu kabullerden önceki haline yani fitrî/doğal durumuna inerek insanın onurunu temellendirme zorunluluğu doğmaktadır ve bu temellendirme zorunluluğu hangi kimlikten (din, mezhep, etnisite, vs.) olursa olsun, yapılan hak ihlalinin insan onuruna yapılmış bir ihlal olduğunu ve insan olan herkesin bu hak ihlaline karşı çıkabilmesini sağlayacak temel hakların varlığının kabulü sonucunu doğurmuştur. Can, mal (mülkiyet), nesil, akıl (düşünce) gibi temel hak ve özgürlükler söyleminin kaynağı bu zemindir.

Bu tespitten sonra, insanlar onura eşit olarak sahip midirler, sorusuna daha yakından bakabiliriz. Sorunun cevabı, insanların eşit olup olmadıkları sorusuna verilecek cevapla bağlantılıdır. Yine bu

⁵ Tekvin 1/26.

⁶ Nisa 4/83.

soruya cevap verirken dikkate alacağımız bir nokta da, insanların diğer varlık sınıflarıyla aralarındaki farktır. İnsanlar diğer varlıklardan derece olarak mı sınıf olarak mı farklıdır. Bu sınıf farklılığı bütün insanlar için geçerlidir ve bu durum onları diğer varlıklardan farklı olmaları yönüyle eşitler. Pekiyi, diğer varlıklardan farklılıkta eşitlik, bütün insanları birbirine de eşitler mi? Sorumuzu insan onuru bağlamına alarak sorarsak, sadece insan olmak, herkesi aynı derecede saygın yapar mı? Yoksa insanı 'onurlu' yapan ve daha saygın kılan, insanlığa eklenen artı değerler midir?

Kur'an açısından bakıldığında insan olmağı yönüyle herkes onurlu/saygınlığı ilahi korumaya alınmış bir varlık olarak yaratılmaktadır. İnsanın onuruna göndermede bulunan ayet, onu diğer varlıklarla da karşılaştırmaktadır. Bu durumda onurun ilk kaynağı, insanın diğer varlıklardan farklılığı ve taşıdığı artı donanımlardır:

*"Biz insanı onurlu/saygın bir varlık olarak yarattık ... ve onu başka varlıkların çoğunda bulunmayan üstünlükler/fazlalıklar ile donattık."*⁷

İnsanoğlu 'onurlu/saygın' kılınmıştır, bu doğru; ama saygın varlığın saygınlığını kaybettiği anların olduğu da bir o kadar gerçektir. Bu durumda onur doğrudan kazanımlarla ve eylemlerle ilişkilendirilmekte ve insan onurunun kaynağı 'ahlak'a gömülü hale gelmektedir; ahlakı ortaya çıkaran ve anlamlı kılan da, insanın farklı eylemler arasında ayırım yapabilecek özgür bir iradeye sahip olması yani gerçek anlamda fail olmasıdır. Ahlak felsefecileri açısından meseleye bakıldığında, faile ahlaki eylemleri üzerinden onur kazandıran şey de, ya kötülüklerden kaçınmak (I.Kant'ta olduğu gibi) ya da iyi işler yapmak (A.Gewirth'te olduğu gibi) şeklinde tezahür eder. *Emri bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker* ilkesi, insanın hem kötülüklerden kaçınmasını hem de iyiliklere kaynaklık etmesini içermesi yönüyle, iki düşünürün arzusunu da gerçekleştirmiş olmaktadır.

Dinin insan onuruna yaptığı ek, özgür iradesi, özgür iradesiyle seçtiği eylemler ve bütün bunların onun Allah'la olan ilişkisine verdiği renktir. Bu durumda insan onuru bir potansiyel olarak ortaya çıkmakta; bunun aktüel hale gelmesi ise iman ve eylemlerle olmaktadır. *"Biz insanı en güzel ve kalıcı değerlerle donattık. Bunun ardından onu (yaptıklarıyla sebebiyle) aşağıların aşağısına indirdik. İman eden ve salih amel işleyenlere ise kesintisiz bir ödül (onuru muhafaza ederek esfeli safiline düşmeme ödülü) verdik."*⁸

Kur'an açısından bakıldığında onurun varlığı ve devamı şu aktlara bağlanmaktadır: İman etmek; doğruya yönelmek; değer üretmek ve hayatın üzerine oturduğu değerleri korumak için mücadele vermek. Doğru iman, insanda sorgulama kudretini ve hakikate yakın sonuçlar üretme kabiliyetini yaratır. İçinde yaşadıkları toplumsal yapıları aşma kudretini gösteren mağara arkadaşlarından (*ashab-ı kehf*) behseden ayet, onların iman etmiş olmalarının, onlarda önce hakikat arayışını tetiklediğini sonra da bu anlayışa uygun eylemlerde bulunma cesareti yarattığını anlatır:

⁷ İsra 17/70.

⁸ Tin 95/4-6.

“Onlar **iman** ettiler biz de **doğruyu** bulma kabiliyetlerini (**hidayet**) artırdık” (Kehf 18.13) ve keşfedilebilecek hakikatlere ulaşmalarını mümkün kılacak bir irtibat imkânını onların kalplerine yerleştirdik” (Kehf 18.14). Kalbin irtibat gücünü artıran bu doğru bağlılık, ardından verili olmayan daha birçok doğrunun keşfini mümkün kılmaktadır. Bu keşif gücüyledir ki, mağara arkadaşları, “Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir ...”⁹ hakikatini dile getirme yeteneğini ve bu hakikati açıkça dile getirme cesaretini (kıyam edebilme gücü, **iz kâmu**) gösterebildiler.

Hakikatin insanın hem zihninde hem de kalbinde yer tutmasının getirdiği bu çifte kudret, insana en derin sorgulamaları yapabilme, bunun ardından yanlış bağlılıklardan kurtulabilme ve doğru bağlılıklar geliştirebilme yeteneği ve cesareti verir. Ayette mağara arkadaşlarıyla ilgili anılan **iz kâmu** ifadesi, böyle bir ayağa kalkışı ve yeni değerler (aynı kelimededen türeyen kıymet’e dayalı olarak) üretme gücünü gösterir. Hakikati bulma (*akli süreç*) ve bunu dile getirme kudreti (*kalbi süreç*), insanın yapıp ettiklerinin doğru mu yanlış mı olduğunu gösterecek bir basiret geliştirmesini mümkün kılar; zira mağara arkadaşları bu sürecin sonunda şunu dillendirmektedirler: *Bütün bunlardan sonra biz, asla başka birine yakarmayız (kesin inançlılar). Yerin ve göğün yaradanının başka biri olduğunu söylememiz artık çok saçma olurdu (kesin bilgililer).*¹⁰

Bu ayette, doğru iman, doğru düşünce, doğru değer üretme ve bunlar için mücadele verme azmi, insanın onurunun kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir arayış içinde olanlar, ölü iken diriltilen ve doğruyu bulmalarını sağlayacak bir ışıkla donatılanlar olarak ilan edilmektedir:

“Ölü iken (*hidayetle*) dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalmış ve ondan çıkamayan kimse gibi olur mu?”¹¹

Kur’an’ın insanın onurunu imana, doğru düşünceye ve değer yüklü eylemlere bağlaması, varoluşçuluğun insan onuru tanımlamasıyla kesişmektedir. İnsanı **düşüncelerinin ve eylemlerinin toplamı** olarak tanımlayan *varoluşçuluk*, içinde yaşadığı **toplumsal şartların belirlemesini** aşma yönündeki iradenin insanı tanımlamak için kullanılabilir en iyi unsur olduğunu kabul etmektedir. İnsan hürriyetinin temelindeki bu iradeye yapılan vurgunun, varoluşçuluğun en büyük belirleyeni olduğunu biliyoruz. M.Heidegger, J.P.Sartre ve G.Marcel modern zamanlardaki bu **varlık** hissini ve anlamın kaybediliyor oluşunu eleştirmektedirler. Buna göre, varlık statik değil, dinamik bir tanım alanıdır. İnsan, tabiattaki statik sebep-sonuç kanunlarına indirgenemeyecek, yahut evrensel kavramlar altında tanımlanamayacak dinamik bir yapıya sahiptir. Böylece insandan bir varlık olarak bahsetmek, aslında ondan bir *potansiyel* yahut *oluş* olarak bahsetmek demektir.

Buradan insanın *kimliği* ve *neliği* tartışmasına geçerek insan onurunu salt nominal bir kabulün ötesine geçirip onu aktüelleştirmenin imkânlarının yolunu aramaya devam edebiliriz.

⁹ Kehf 18/14.

¹⁰ Kehf 18/14.

¹¹ En’am 6/122.

İnsan Onurunun Kaynağı: İnsanın *Kimliği* ve *Neliği*

Kim ve *ne* sorusu, insanın doğuştan getirdikleri ve sonradan kazandıkları dikkate alınarak cevaplandırılmaktadır.

Kim sorusu, özneyle ilgilidir. Buna verilecek yanıt, insanın zihinsel ve bedensel emeğiyle yarattıklarıyla ilgilidir. İnsanın bireysel, toplumsal ve politik olaylar karşısında verdiği tepki de bunların içindedir. Dolayısıyla insan kimliği, geliştirilebilen dinamik bir yapıdır; doğumla değil, toplumsal deneyim ve eylemsel iletişim sürecinde kazanılır. Bireyin diğer bireylerle, toplumla, doğayla ve Tanrıyla iletişimi; onun kendini gerçekleştirmesini ve kendi değerini tanımasını sağlamaktadır. Bireyin kimliğinin oluşması da bu sürecin ürünüdür. İnsan bu ilişkilerinin ve kendini farklı kılabilme potansiyelinin farkında olarak birey olur. Birey olabilme yeteneği, aynı zamanda, insanın onur kaynağıdır. Dolayısıyla insan, *olmakta olan*, toplumsal etkileşim içinde özneleşen ve özgürleşen; özgürleştikçe de kendine tahakküm potansiyeli taşıyan tüm hiyerarşileri reddeden bir varlıktır.

İnsan bireyselliğini ve kimliğini, yaratacağı yeni toplumsal anayapıdan alır. Kimlik; toplumsal, siyasal, tarihsel, etnik, dinsel veya kültürel hiçbir kimliğin esiri olmamak, aksine onu değerlendirecek, gözden geçirecek ve aşacak yeni bir kültür yaratabilme yeterliliğidir. Bu sebeple, insanın kimliğine ilişkin sorular, onun ürettikleri ve anlam kazandırdıkları ile cevaplandırılmalıdır. Bireyin belirlemediği ve üretmediği nitelikler, insanı sadece yaratılan değerlerin taşıyıcısı kılar. Bu durumda artık değer kaynağı bir insandan değil, araçsallaştırılmış insandan söz ediyor oluruz. Dolayısıyla insan değil, taşıdığı miras daha anlamlı hale gelmekte ve insan *kültür* yahut *gelenek kargoculuğu* yapmaktan öteye geçememektedir.

İnsanın *neliği* ise, insanın dışında gelişen ve oluşan nesnel kriterlerle tanımlanan yapısıdır. İnsanı tanımlarken *neliğini* öne çıkarmak; onu birey dışı kategorilere göre sınıflandırmak, kurulu ve verili paradigmalardan esiri haline getirmek ve yabancılaştırmak demektir. İrademizin dışında bizi belirleyen, yönlendiren veya biçimlendiren her sistem, kaçınılmaz olarak yabancılaştırmanın yeni bir yöntemidir. Bütün insanları, kendi dışında oluşturulan objektif verilerin ışığında değerlendirmek, total kimlikler oluşturmanın bir yoludur; bunu en iyi yapan da ideolojilerdir.

Değerin, kimliğin ve onurun kaynağını insandan alıp ırk, milliyet, din, kültür gibi nesnel (tamam nesnel alanlar ama buraya nesnel değil de nesne olan mı desek ? bi sonraki cümleyle de bağlantı kurulmuş olur hem de nesnel daha farklı çağrışımlar yaptı bana) alanlara kaydırmak ve insanın bireyselliğini bu total kimlikler altında soluklaştırmak, en yaygın kimlik tahrifidir. İnsanı *kim* sorusu yerine *ne* sorusuna verilecek yanıtlarla tanımlama çabası, insanı nesneleştirmektedir. Bu total verilere dayalı kimlik tanımı, hegemonyalar üretmekte, insan bu hegemonyacı yapı içindeki yerine göre değerini almakta, sürgit işleyen bu süreçte insan, Kur'an'ın ifadesiyle 'yakıtı insan olan bir cehennem' yaratmaktadır.¹² Sonra Tebbet Sûresinde ifadesini bulduğu gibi (*tebbet yedû*), iki eliyle, yani maddi ve entelektüel birikimiyle, yarattığı bu dünyanın ateşinde (çatışmalarda, dünya savaşlarında) yanmaya mahkûm olmaktadır.

¹² Detay için bkz. Osman Can, Kimsiniz? Nesne, Yalnızca Bir Nesne! *Radikal* 2, 3 Aralık 2006.

Niceliksel ve Niteliksel Tanım Alanı

İnsan maddi yapısıyla, içinde yaşadığı âleme uyum gösterebilmekte, ruhsallığı/benliği ile de kendisini bütünüyle bu âlemin sonluluğuna mahkûm etmeyerek onun yok olmasından sonra bile varlığa devam edecek bir öze sahip olduğunu sezinlemektedir. İnsanda süreklilik sezgisine kaynaklık eden bu anlam dünyası, onu kendini salt *maddi yapısıyla* ve *maddi ilişkiler ağıyla* tanımlamanın yaratacağı kısırlıktan kurtarmaktadır. Bu bağlamda, varoluşsal psikolojinin kurucularından olan Ludwig Binswanger, insanın ayak uydurmak durumunda olduğu nesnelere, biyolojik güdüler ve doğal kanunlar dünyasının (*umwelt*), insanın bilincinin, zihninin ve ruhunun oluşturduğu kendi dünyasını (*Eigenwelt*) ele geçirmesine izin verilmemesi gerektiğini söylerken önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. İnsanın bilinç ve zihin üstünlüğü hakim kılınmalıdır. Bu yaklaşım, Freud'un insanı, biyolojik içgüdüleriyle doğa gibi kabul eden ve insanın paralellliğini doğa ile kuran (*Homo natura*) görüşünü reddederek, bu paralelliği Tanrı ile kurmaya çalışmaktadır. İnsanın doğa ile ortak olan tarafları olduğu gibi, doğaüstü ile ortak olanları da vardır. Bu yönlerin birbiriyle ilişkisinde, hangi yönün ağırlık taşıması gerektiği hususu, düşünce sistemlerini birbirinden ayırmaktadır.

Din, insanın içgüdülerini değil akıl ve sezgi yetilerini dikkate alarak tanımlar. Bu insanın içgüdülerinin yok sayıldığı anlamına gelmez. Zira içgüdüler dâhil insanın yapısına (fitratına) yerleştirilen her şeyin bir anlamı vardır. Bu içgüdüler bizatihi kötü değildir. Kötülük, insanın içgüdülerinin hâkim olduğu tutkular alanını kontrol edemediğinde ortaya çıkar. İnsan akli ve sezgileriyle bu içgüdüleri kontrol eder ve dengeli bir yaşam sürer. Kur'an, akletme yetisinin kaybedilip, içgüdülerin hâkim olmaya başladığı andan itibaren, insanın akıl hastalığına tutulduğunu göstermek üzere '*maraz*' terimini kullanmaktadır.¹³

İnsanı *antropolojik* yönden tanımlamak için onun bilinç, akıl, konuşma yeteneği gibi nitelikleri öne çıkarılır. İnsanın bu niteliklerine eklenmesi gereken bir de dinî boyut vardır. Bu boyut, insanın kendisiyle, diğer insanlarla, çevresiyle ve Tanrı ile ilişkisinde keşfedilir. Dinî ilişkide insan, şüphesiz, sadece ruhsal yönü öne çıkarılarak tanımlanan bir varlık değildir. Bu ruhsallığın dinamizm kazandırdığı maddi bir beden ve ilişkiler ağı (ahlak alanı) vardır. İnsanın kendini ve sosyal çevresindeki kuşatıcı şartları aşma ve fiziksel varlık yapısı içine hapsolüp kalmama arzusu, onun Tanrısal değerlerle ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

Kur'an, bu Tanrısal değerlerle ilişkisini devam ettirdiği sürece, insanın hayatına kaynaklık eden değer ve normlarda bir gelişmenin yaşanacağına vurgu yapmakta ve yaratılan her bir değer, daha öncekilerden çok daha gelişmiş olacağını müjdelemektedir:

*"Biz bir değer işlerliğini kaldırırsak veya yeni bir değer koyacak olursak, ya öncekinin benzerini yahut daha iyisini getiririz."*¹⁴

*"Onlara gönderdiğimiz her ayet, önceki kardeşlerinden daha büyüktür"*¹⁵

¹³ Bakara 2/10.

¹⁴ Bakara 2/106.

¹⁵ Zuhruf 43/48.

Daha sonra gelen peygamberin, kendinden öncekilerden daha mütakâmil bir din getirdiği bu âyetten anlaşılmaktadır. Bu tekâmül, dinin gittikçe yerel karakterden kurtulup daha evrensel ilkeler getirme eğiliminden kaynaklanmıştır.

İnsanın Anlam Arayışı: Anlamlı Evrenin Anlamlı Sakini

İnsan onurunun dinî ve ahlakî zeminde temellendirilmesine imkân veren bir başka soru, insanın bir anlam dünyasına sahip olup olmadığı yahut anlamlı bir dünyanın sakini olup olmadığıdır. İnsanın, anlamlı bir evren içinde yaşamadığı, dolayısıyla onurlu bir varlık olarak burada hayat sürme çabasının beyhude olduğu seslerinin varoluşçu cepheden geldiğini ve insanın nasıl bir anlama sahip olduğunun **varoluşçuluk** zemininde 20. yüzyılda sorgulandığını biliyoruz. Bu çerçevede, varlığın anlamsızlığı üzerinde düşünerek kendi varlığının anlamsızlığına nasıl ulaştığını anlattığı eseri *Nausea* (Bulantı) ile J.P.Sartre'ı; *Rebel (Asi)* romanında, saçma bir hayata karşı sürekli isyan halinde olduğumuzu seslendiren Albert Camus'yü; yine, evrenin bir bütün olarak saçmalığını, düşüncesinin nirengi noktası yapan ve saçma bir evrende anlamlı bir hayat sürmenin ne kadar mümkün olduğunu sorgulayan F.Kafka'yı hatırlamak gerekir.

Varoluşçuluk, varlıkların yaşam ilkelerinin kendi yapılarında birer öz olarak bulunmadığını, aksine bunların sonradan insanlar tarafından yaratıldığını iddia etmektedir. Buna göre varoluş (existence), özü (essence) öncelemektedir. Bu sebeple de, uyum göstermemiz gereken hiçbir doğal kanun, hiçbir ilahi amaç, hiçbir objektif önem yahut değerler hiyerarşisi yoktur. Aksine varoluş sürecinde bütün bu değerleri biz yaratırız. Bütün bunları değerli kılan da sadece onları seçmiş olmamızdır, yoksa kendilerinde bir değerleri yoktur.

B.Russell bu anlamsızlığı şöyle betimlemektedir:

“İnsan, önceden ulaşacakları amaçları bulunmayan sebep-sonuç zincirinin bir ürünüdür; kökeni, büyümesi, ümitleri, korkuları, aşkları ve inançları atomların tesadüfi birlikteliğinin yarattıklarından başka şeyler değildir; hiçbir ateş, hiçbir kahramanlık, hiçbir düşünce ve his yoğunluğu, insan hayatını mezarın ötesine geçiremez; bütün çağların işleri, bütün adamalar, bütün ilhamlar, insan dehasının gün-ortası parlaklığı, güneş sisteminin engin ölümlülüğü içinde yok olmaya mahkûmdur. İnsan başarılarının bu büyük mabedi, kaçınılmaz olarak, kalıntılar içindeki evrenin enkazı altında yok olacaktır...”¹⁶

Russell, insanın bu kapasitesiyle değerler yarattığını, onları idealleştirdiğini ve peşine takıldığını söylemektedir. Ona göre, mutlak madde olan evrenin nihai yaratıcısı maddeye tapmaktansa, kendi yarattığımız ideallerimize tapmamız daha iyidir:

“Kısa ve güçsüzdür insanın yaşamı; insanın ve bütün insan ırkının üzerine yavaş ve emin bir şekilde çöker acımasız ve karanlık felaketler. İyi ve kötüye kör olan, durmadan yıkan, her şeye gücü yeten madde, durmadan dinlenmeden hükmünü sürer; bugün en sevdiklerini kaybetmeye, yarın ise karanlığın kapısından kendisi geçmeye kaçınılmaz bir şekilde yazgılanan insana düşen, bütün esip gürlemelerine rağmen, bu kısa zamanını şerefli düşüncelerle değer

¹⁶ Bertrand Russell, “A Free Man’s Worship”, *The Basic Writings of Bertrand Russell 1903-1959*, Robert Enger ve Lester Dennon, ed. (New York: Simon and Schuster, 1961), 67.

*bulmaya çalışmak, kader'in kölesinin korkak terörüne burun kıvrırmak ve kendi elleriyle inşa ettiği mabette ibadete dalmaktır...*¹⁷

Aynı şekilde, objektif değerlerin olmadığını söyleyen **nihilist postmodernism**, bir ahlaki görecelik yaratmış ve dünyanın anlamsızlığını ileri sürmüştür. Evrenin anlamsız bir alan olduğu konusunda varoluşçularla nihilist postmodernistler aynı görüşü paylaşmakla birlikte, bu anlamsızlığa karşı geliştirdikleri tepki birbirinden oldukça farklıdır. Bu anlamsız alan içinde insanın otantik bir 'ben'inin olduğunu ve bu 'ben' ile anlamsızlığa isyan etmesi gerektiğini söyleyen varoluşçulara karşı, nihilistler insanın otantik bir 'ben'inin de olmadığını, dolayısıyla herhangi bir hakikat yahut doğruluk değerini dikkate alarak bir isyan yahut mücadelenin başlatılmasının da imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nihilist yaklaşım, 'bütün dünya görüşlerine karşı olma' durumunu yaratmıştır.

B.Russell başta olmak üzere varoluşçuların betimlediklerinin aksine, varlıklarda bir anlam vardır ve anlamlı bir şekilde var olabilmek, varlıklardaki bu anlamlılığı dikkate alarak var olmaktan geçer. İnsan, kendini içinde bulduğu bu varlık yapısına ya uyum gösterecek ya da isyan edecektir. Kör tesadüflerin sonucu var olduğuna inanılan bir varlık alanına uyum göstermek, insanı daha anlamlı kılmaz. Eğer evrende olup biten, kör tesadüflerle oynanan bir oyun ise ve bu oyuna biz de kendimizi katacaksak, yaratacağımız bütün değerler ve katkılar bu anlamsızlığın bir parçası olmaktan öteye gidemez. Orwell'in *1984*'ü ve Huxley'in *Brave New World*'unda olduğu gibi yapacağımız yegâne şey, sosyolojik mühendisliklerle iyi vatandaşlar yetiştirmeye çalışmaktan ibaret olur. Modern dünyanın gidişatı, varoluşçuların anlamsız saydıkları bir dünya ile mücadele etme ve ona anlam katmaktan daha ziyade, bu anlamsızlığa katkıda bulunmaktan ibaret gibi görünmektedir.¹⁸

Paul Tillich, *The Courage to be* (Varolma Cesareti) adlı eserinde, bütün objektif anlamsızlığına rağmen insanın anlamlı bir hayat yaratmaya çalışarak var olması gerektiğini savunmaktadır; ama modern yaşam biçimi içinde, kendine bir anlam alanı yaratmak için isyan etmesi istenen insanı mumla arıyoruz. İşin daha ilginç, Tanrı ve objektif değerleri inkâr eden nihilist dünya görüşü içinde, anlamsızlığa isyan ederek değerini kazanacak bir 'ben'e de yer kalmamıştır. **Nihilist** düşünce içinde, belli öz değerleri dikkate alarak, kendi kaderini kendisi tayin eden insan görüşü yıkılması gereken bir illüzyon olarak görülmüştür. Buna göre, sözde 'ben' sadece dilsel alışkanlıklar ve gelenekler gibi kişisel olmayan güçlerin bir ürünüdür. Anlamsız bir evren içinde bir anlam ve hakikat yaratmak için mücadeleyi öngören varoluşçuların aksine, nihilistler bir anlam ve hakikat kavramının varlığını da reddetmekte ve bütün dünya görüşlerine karşı durmaktadırlar.

İnsan Onurunun ve Benlik Şuurunun Aktüelleşmesi

Doğru Bilgi ve Doğru Eylem

¹⁷ Russell, *age*, 72.

¹⁸ Detay için bkz. David Ray Griffin, *God and Religion in the Postmodern World*, (State Univ. of New York Press, 1989), 19.

Benliğin gelişmesinde düşünce kadar eylem de önemlidir. Benlik, hem düşünmek (Descartes, *cogito*) hem de ‘eylemek’ (Kant, *categoric imperative*) şeklinde tezahür eder. Düşünce eyleme dönüştüğü zaman ancak gerçek kudretini göstermiş olur. Dünya sadece kavramlar aracılığıyla görülen, tanınan bir idealar alanı değil, aksine sürekli faaliyetle tekrar tekrar inşa edilmesi gereken bir eylemler alanıdır. Bunun için de doğru düşünce kadar doğru eyleme ihtiyaç vardır.

Tanrı tek taraflı yaratmaz, aksine içlerine bir önem duygusu yerleştirerek yarattıklarının da yaratma sürecine katılmalarını sağlar. Yaratılmış varlık alanının kendi amacına uygun davranış sürekliliği, doğal sürecin zorunlu bir parçasıdır; dışarıdan anlık müdahalelerle gerçekleşmez. Bunu şu Kur’an ayetlerinden takip edelim:

“Allah her şeyi yaratmış ve yarattığı her şeyi de kendi amacına uygun olarak belirlemiştir.”¹⁹

“Allah her şeye gerçek doğasını veren ve kendi amaçlarına yönlendirendir.”²⁰

İnsan tarih içinde öğrenebilir. Bu da önceden belirlenmişliği (determinizmi) değil, bilimde, ahlakta, sanatta ve dinde ifadesini bulduğu şekliyle, insanın yaratıcılığını gösterir. Burada insan tabiatının gelişmekte ve genişlemekte olduğuna işaret eden bir antropoloji söz konusu edilmektedir.²¹

İnsan *olmuş bitmiş bir varlık* değildir, aksine hür olduğu için, nasıl olması gerektiğine kendisi karar verebilen *sonsuz esnek bir varlıktır*. İnsanın sahip olduğu bu esneklik ve potansiyel durum, bir süreç dâhilinde kendini açığa vuran bir *oluş* durumudur.

Bu oluş durumu Hegelci-Marx’çı diyalektiği andıran ve insanı tarihin bir kuklası haline getiren ‘oluş’tan farklıdır. İnsan ne olması gerektiğine kendisi karar verir ve bu karar aynı zamanda tarihi oluşturur. Diyalektik, tersten işler; insan, tarihi evirip çevirir ve tarih salt tarih olmanın ötesinde insan(ın) tarihi de oluverir. Böylece insan, kaçınılmaz (iyi ya da kötü) bir sona giden sürece eşlik eden edilgen bir varlık değil, aksine, bu sürecin gidişini sağlama sorumluluğunu omuzlayan özgür bir varlıktır.

Sonuç

İnsanlık evreni keşfederek, dünyada daha iyi yaşamının imkânlarını araştırarak daha güvenli ve müreffeh bir yaşam sürmek için elinden geleni yaptı. Maddi dünyayla olan bağlantımızdaki bu hassasiyetimiz ve orayı kendimiz için güvenli bir alana çevirme gayretimiz, maddi dünyada yaşayan diğer dinler, ırklar, mezhepler hülâsa başka ‘ben’ler söz konusu olunca tam bir başarısızlık hikâyesidir. Savaşların, etnik temizliklerin, haçlı seferlerinin, sömürge dönemlerinin inkâr ve imha politikalarının tamamı insanın başka insanlarla dünyada bir arada yaşamadaki beceriksizliğinin teknik ifadesiyle ‘**insanlığa karşı işlenen suçlar**’ın sicil kayıtları durumundadır. Geldiğimiz noktada ‘**nefret suçları**’ adı altında insanları birbirine karşı korumak

¹⁹ Furkân 25/2.

²⁰ Tâ-Hâ 20/50.

²¹ Bkz. Ludwig Binswanger, “Freud’s Conception of Man in the Light of Anthropology”, *Meaning-in-the-World. Selected Papers of Ludwig Binswanger*, Jacob Heedleman (terc.) Basic boks, New York, 1963.

için yasa çıkarmak zorunda oluşumuz bile insanlığımızın sınıfta kaldığının resmidir. Bir Arap atasözü '*sevginin olmadığı yerde adalet onun vekilidir*' der. İnsanlığın sınıfta kaldığı yerde artık işimiz yasalara ve kanunlara kalmış görünüyor. Sırf belli bir dine yahut ırka ait olduğu için bir insandan nefret etmeyi veya ayırım yapmayı artık 'nefret suçu' kapsamında yasalaştırmaya başladık. İnsanı insandan korumaya çalışan bütün bu çabaların ortak paydası 'insan onuru' kavramsallaştırmasıyla önümüze gelmektedir. Unutulmaması gereken şudur; mesele insan olunca konuyu sadece hukukî düzenlemelerle çözmek mümkün değildir. Özellikle mücadele verilerek elde edilen hakların sadece yasa ile korunması mümkün değildir. Bu tür meseleler çok katmanlıdır ve bunlarda insanın derununa hitap eden din ve ahlak mekânizmasının etkin bir şekilde işletilmesi zorunludur.